

فصلنامه علمی «پژوهش انحرافات و مسائل اجتماعی»

شماره سیزدهم، پاییز ۱۴۰۳: ۹۱-۶۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲

نوع مقاله: پژوهشی

مطالعه پیامدهای ورود مواد مخدر به زندان‌های غرب کشور^۱

رشید احمدی فر*

عدنان حسینی**

چکیده

پژوهش حاضر با هدف مطالعه کمی و کیفی پیامدهای ورود اقلام ممنوعه به داخل زندان‌های ایران و ارائه راهکارهایی برای کنترل و کاهش انتقال اقلام ممنوعه به شیوه آمیخته انجام شده است. جامعه پژوهش شامل زندان‌های غرب کشور است که از میان آنها به شیوه نمونه‌گیری در دسترس، پنج استان کردستان، ایلام، همدان، کرمانشاه و آذربایجان غربی که از بین تمامی زندانی‌ها و عوامل حفاظت زندان‌های پنج استان مورد مطالعه، به شیوه سهمیه‌ای- تصادفی و با استفاده از فرمول کوکران، تعداد ۲۴۲ نفر زندانی انتخاب شد و سپس بر اساس تعداد زندانیان اعلامی توسط سازمان زندان‌ها و به صورت سهمیه‌ای، حجم نمونه هر استان انتخاب گردید. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه محقق‌ساخته استفاده شد. نتایج بخش کمی نشان داد که ورود، توزیع و استفاده از اقلام ممنوعه داخل زندان‌های مورد مطالعه می‌تواند با پیامدهای گسترده منفی هیجانی از جمله احساس اضطراب و استرس، ترس و ناامنی مزمن، غم و افسردگی و ناامیدی، پدیدآیی افکار خودکشی و اقدام عملی به خودکشی و همچنین پیشنهاد همکاری در وارد کردن، توزیع و مصرف این اقلام ممنوعه

۱. این مقاله برگرفته از یک پژوهش میدانی است که به سفارش و حمایت مالی سازمان زندان‌های کشور انجام شده است.

* نویسنده مسئول: دانشیار گروه آموزش علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان تهران، ایران rahmadrash76@yahoo.com

** استادیار گروه روان‌شناسی دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران adnan@gmail.com

برای گروه زندانی‌ها همراه باشد. در بخش کیفی، عمده‌ترین دلایل ورود اقلام ممنوعه شامل وجود باندهای خلاف، ضعف قوانین، سودآوری ورود مواد و ضعف امکانات کنترل و بازرسی است. راهکارهای پیشنهادی، ذیل چهار گروه کلی عوامل فرهنگی (اشتغال و سرگرمی زندانیان)، سیاست‌های کنترل و نظارت، عوامل مدیریتی و مسائل قانونی و آیین‌نامه‌ای طبقه‌بندی شد. نتایج نشان داد که وجود انواع مواد مخدر در زندان‌ها می‌تواند پیامدهای منفی گسترده‌ای در ابعاد مختلف هم بر عوامل زندان و هم بر زندانیان داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: مواد مخدر، ورود مواد به زندان، زندانی، زندان‌های غرب کشور و پیامدهای منفی.

مقدمه و طرح مسئله

در گذشته‌های نه‌چندان دور اغلب مجازات‌ها، جنبهٔ بدنی داشت. جنبش کیفری در قرن هیجدهم در پی تعدیل مجازات‌ها برآمد و زندان که مجازات ملایم‌تری نسبت به سایر مجازات‌ها محسوب می‌شد، رفته‌رفته در قرن هیجدهم به عنوان کیفر اصلی وارد زرادخانهٔ حقوق کیفری کشورها شد (مارتینز^۱، ۱۳۸۵: ۱۵۳). هدف انسان‌های سده هیجدهم که برای زندان، اقسام و درجاتی را منظور کرده بودند، آن بود که مجازات یادشده، جنبه عبرت‌انگیز به خود گیرد. نظر انسان‌های سده نوزدهم بر آن بود که زندان انفرادی، موجبات ندامت محکوم را فراهم می‌سازد و او را در اتخاذ تصمیم مبتنی بر ادامه زندگی شرافتمندانه، یاری می‌دهد. انسان‌های سده بیستم نیز زندان را مکان و وسیله بازپروری اجتماعی افراد بزهکار و منحرفان اجتماعی می‌دانند. فوکو در این زمینه می‌نویسد: «این ترقی اندیشه‌ها و ملایم شدن خلق و خوی‌هاست که زندانی کردن را به پایه و بنای تقریباً کامل مقیاس کیفری کنونی ما تبدیل کرده است» (فوکو^۲، ۱۳۹۰: ۲۸۶).

در واقع حبس، تبدیل به ضمانت اجرای کیفری معمول در همه نظام‌های کیفری داخلی و نیز نظام کیفری بین‌المللی شد. بدین صورت زندان به یکی از نهادهای کهن در جامعه بشری تبدیل شد که برای حبس مجرمان، محکومان یا متهمان به طور موقت یا دائم بهره گرفته می‌شد (ر.ک: پورآرین و دیگران، ۱۳۹۲). زندان، نهادی است که جنبه‌های گوناگونی را در برمی‌گیرد و علوم مختلفی به آن پرداخته‌اند. نهاد تامی همچون زندان، جایی است که مردم به اجبار، کنترل زندگی خود را در اختیار کارمندان رسمی آن نهاد قرار می‌دهند. آنها در این نهادها ساکن می‌شوند و اعمال روزانه از قبیل خوردن، خوابیدن و... خود را در حضور دیگران انجام می‌دهند. از ویژگی‌های مشترک این نهادها این است که همگی، موانعی نظیر درهای بسته، دیوارهای بلند و پرتگاه را بر سر راه کنش متقابل قرار می‌دهند (ر.ک: عضدانلو، ۱۳۸۶).

اما آنچه مسئله است، اهداف کارکردی در پس فلسفه ساخت زندان به عنوان مکانی خاص برای مجرمان و متهمان است. به اعتقاد گیدنز، جنبه‌های فیزیکی مکان‌ها در

1. Marthinez
2. Faoucault

اینجا منظور زندان، هرچند محدودکننده یا تسهیل‌کننده برخی صور کنش‌اند، خود باعث ایجاد آنچه در محیط معینی می‌گذرد، نیستند. ساختار زندان فقط در صورتی به‌مثابه زندان عمل می‌کند که کنشگران مربوطه از قواعد آشکار و پنهانی‌ای که زندگی در زندان را ساخت می‌دهد، متابعت کنند. در حقیقت واقعیت‌های ساختاری، طریقی برای بازتولید کاربست‌های اجتماعی فراهم می‌کنند. اما وقتی کاربست‌های اجتماعی بازتولید شدند، آنها به ساختار استمرار می‌بخشند و آن واقعیت اجتماعی را در لحظه تاریخی جدید ایجاد می‌کنند (ر.ک: Trener, 2006).

اعتیاد به مواد مخدر، یک امر اجتماعی کلی و به‌مثابه واقعیت اجتماعی است (ر.ک: Anderson, 2016). امروزه یکی از مهم‌ترین مشکلات جوامع، مسئله مواد مخدر و اعتیاد به آن است (ر.ک: قره‌چاهی و دیگران، ۱۴۰۲). بررسی تاریخی سوءمصرف مواد مخدر نشان داده است که مصرف و سوءمصرف مواد مخدر به مدت چندین هزار سال با یکدیگر همراه بوده‌اند (ر.ک: باقری و دیگران، ۱۴۰۲). اعتیاد از نظر مفهومی، بیماری شدید مزمن، عصبی و پیچیده‌ای است که در ظهور و پیشرفت آن، عوامل مختلف ژنتیکی، فیزیولوژیکی و اجتماعی نقش دارند (ر.ک: میرزایی‌مقدم و دیگران، ۱۴۰۲). با توجه به محیط بسته و تعاملات درون زندان، زندانی‌ها ممکن است به مصرف مواد مخدر گرایش یابند (ر.ک: Marsden et al, 2020; Nordek et al, 2022; Capasso et al, 2021). از این‌رو اعتیاد و به‌ویژه دلایل و پیامدهای انتقال انواع مواد مخدر به داخل زندان، مسئله‌ای جدی است.

در آیین‌نامه سازمان زندان‌ها صراحتاً در مواد ۳۰، ۳۱، ۸۸ و ۱۶۳ به وارد کردن موارد و اشیای ممنوعه به داخل زندان‌ها اشاره شده است و اگر اقدامات لازم در راستای جلوگیری حداکثری از ورود این موارد به داخل زندان صورت نگیرد، هزینه‌های سنگینی گریبان‌گیر زندانیان، خانواده آنها و حتی جامعه خواهد شد. می‌توان گفت در چنین شرایطی، نهاد زندان در راستای آنچه مدعی آن است و برای آن ایجاد شده، عمل نکرده است. در واقع بدون راهکاری مناسب مبنی بر نظارت خاص در زندان به‌ویژه در بعد تردد، همه این امیدها بر باد خواهد رفت و زندان ضمن آنکه باید ابزار اصلی واکنش در برابر بزهکاری و جرم باشد، به یک مدرسه و مکان مناسب برای تکرار جرم تبدیل خواهد شد. در یک کلام در صورت اهمال در مدیریت همه‌جانبه زندان، به‌ویژه تلاش منظم و هدفمند در راستای مدیریت صحیح و اصولی ورود و خروج مواد و اقلام مجاز و

جلوگیری و ممانعت از ورود مواد مخدر به داخل زندان، نهاد زندان دچار سوء کارکرد شده، به جای اصلاح و بازپروری زندانی، احتمالاً باعث یادگیری انواع بزه خواهد شد. برعکس هرچه یک زندان در پیشگیری و مقابله با این آسیب یعنی ورود مواد مخدر به شکل موفقیت‌آمیزتری عمل کند، در جلوگیری از انواع گسترده آسیب‌های وابسته به آن نیز موفق خواهد بود و محیط سازگارانه‌تری را در ابعاد مختلف فراهم خواهد نمود. اما علی‌رغم تلاش‌ها و تمهیدات اندیشیده‌شده به نظر می‌رسد که وضعیت این آسیب در زندان‌های کشور در حد مطلوبی قرار ندارد و شاهد ورود مواد مخدر به داخل زندان هم به لحاظ حجم و هم تنوع هستیم و همچنان یکی از مسائل اساسی‌ای است که زندان‌ها به طور جدی با آن مواجه‌اند.

مقاله حاضر درصدد پاسخگویی به سه سؤال پژوهشی زیر است:

- عمده‌ترین انواع مواد مخدر و روش‌های ورود آنها به داخل زندان کدامند؟
- پیامدهای ورود مواد مخدر به داخل زندان کدامند؟
- مهم‌ترین راهکارهای جایگزین و مناسب برای جلوگیری از ورود مواد مخدر به داخل زندان و در نتیجه کاهش پیامدهای ورود این مواد بر گروه‌های هدف کدامند؟

پیشینه پژوهش

از نظر پیشینه عملی مطالعه حاضر، موضوعی است که کمتر به آن پرداخته شده و تقریباً مطالعات انجام‌شده در این‌باره بسیار محدود است. شاید یکی از دلایل فقر مطالعات در این مورد، به رسمیت نشناختن ماهیت وجودی موضوع توسط مقامات مسئول باشد. نکته دیگر درباره مطالعات انجام‌شده این است که اغلب به شیوه کمی و با استفاده از پرسشنامه انجام شده‌اند. از این‌رو در رسوخ به لایه‌های زیرین، نظر و دیدگاه افراد ذی‌اطلاع که شامل کارکنان یگان حفاظت و نیز خود زندانیان است، ناتوان بوده‌اند. در اینجا به معرفی و مرور برخی مطالعات انجام‌شده خواهیم پرداخت.

کالیند و داک^۱ (۲۰۱۶) در یک مطالعه، مروری نیز به بررسی وضعیت مواد مخدر در زندان‌ها، میزان استفاده و شیوه‌های کاهش و کنترل آن پرداخته‌اند. این مطالعه نشان

داده است که هنوز در زندان‌ها، مواد مخدر علی‌رغم اینکه در کنار اسلحه، جزء ممنوعه‌ترین مواد و وسایل ورودی به زندان‌هاست، همانند یک کالا در زندان عرضه می‌شود. همچنین مقاله به بررسی راه‌هایی که سبب کاهش عرضه، کاهش تقاضا و کاهش آسیب مصرف مواد در زندان می‌شود پرداخته و نتیجه‌گیری کرده است که به‌ویژه در سال‌های اخیر، زندان‌هایی که اقدامات خود در حوزه کاهش ورود و عرضه مواد در زندان را بر محور به‌کارگیری فناوری قرار داده‌اند، در جلوگیری از ورود مواد به داخل زندان، موفق بوده‌اند.

کالیند (۲۰۱۵) در پژوهشی درباره اختیارات پلیس زندان و نقش آن در جلوگیری از ورود مواد مخدر به داخل زندان، با روش مشاهده و مصاحبه کیفی و همچنین نظرسنجی‌های مختلف، نحوه عملکرد نیروهای زندان دانمارک را درباره جلوگیری از ورود مواد مخدر به درون زندان‌ها واکاوی کرده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که برخورد افسران نسبت به ورود مواد مخدر به درون زندان، بسیار متضاد و پارتاوکس‌گونه بوده است. از یک طرف، آنها از سیاست‌های سختگیرانه مواد مخدر که در طول دو دهه گذشته اجرا می‌شد، حمایت می‌کنند. از طرف دیگر به این آگاه هستند که مواد مخدر می‌تواند نقش مثبت و نظم‌دهنده‌ای در اداره زندان ایفا کند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که پذیرش مصرف مواد مخدر زندانیان (به طور عمد و شاهدانه) لزوماً نشانه ملایمت نیست، بلکه روشی است که افسران زندان در آن، قدرت خود را اعمال می‌کنند.

دولان و همکاران (۲۰۱۵) نیز در پژوهش خود نشان داده‌اند که یکی از پیامدهای مخرب ورود مواد مخدر ممنوعه به داخل زندان، رواج و انتقال بیماری‌های خطرناکی از جمله ایدز در میان زندانیان به واسطه مصرف این مواد مخدر واردشده به شیوه‌های گوناگون است؛ امری که اکنون به یکی از مسائل مهم سلامت اجتماعی به‌ویژه با در نظر گرفتن بازگشت این زندانیان آلوده به جامعه است. بر این اساس ضروری به نظر می‌رسد که شیوه‌های مختلف پیشگیری از ورود مواد مخدر به داخل زندان و کاهش دسترسی زندانیان به این مواد در کنار به‌کارگیری روش‌های پیشگیری از آلودگی مدنظر پرسنل و عوامل حفاظتی زندان که مهم‌ترین نقش را در این امر دارند، قرار گیرد.

حسینی (۱۳۹۶) در پروژه‌ای به بررسی راهکارهای پیشگیرانه از دستیابی زندانیان به مواد مخدر در زندان قزل حصار پرداخته است. در این تحقیق، راهکارهای جلوگیری از ورود مواد مخدر به داخل زندان منطبق بر سؤالات و اهداف پژوهش، مطالعه و ارائه شده است. هدف از این پروژه، شناخت راهکارهای پیشگیرانه از دستیابی زندانیان به مواد مخدر در زندان است. با بهره‌گیری از مطالعات پیشین و نتایج قابل تعمیم پژوهش‌های مشابه به احصای راهکارهای پیشگیرانه پرداخته، در نهایت پنج عامل اصلی واردکننده مواد مخدر به زندان قزل حصار را با عناوین: زندانیان، خانواده زندانیان، افرادی که به زندان تردد دارند، حیوانات دست‌آموز و پهبادهای کنترلی و در نهایت پرتاب مواد به داخل زندان نام برده است.

رئییسی‌نژاد (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «پیشگیری ورود مواد مخدر به زندان و مطالعه تطبیقی با دیگر کشورها»، راهکارهای پیشگیری را در سه مقوله ایجاد موانع، انجام بازرسی و جذب مخبرین و منابع خبری و اطلاعاتی طبقه‌بندی نمود. در مقوله ایجاد موانع به نصب دوربین‌ها و دستگاه‌های مجهز در ورودی زندان‌ها، مراقبت بیشتر از زندانیان سابقه‌دار و پرخطر و تجهیز بند مراقبت سلامت زندان‌ها و در مقوله بازرسی به مواردی در ارتباط با بازرسی بدنی زندانیان، بازرسی لباس‌های زندانیان، بازرسی اماکن زندان و اشیاء مواد غذایی اشاره نموده است.

نتایج نشان می‌دهد که محکومیت‌های طولانی، مهم‌ترین عامل ورود مواد مخدر و اشیاء ممنوعه به زندان است و همچنین کنترل امنیتی به عنوان مهم‌ترین عامل در پیشگیری از اشیاء ممنوعه به زندان شناسایی شد. پژوهش‌های داخلی دیگری نیز در این زمینه به همین نتایج دست یافته‌اند (ر.ک: حسینی، ۱۳۹۶؛ توکلی‌نیا، ۱۳۹۶ و رئییسی‌نژاد، ۱۳۹۶).

مبانی نظری

طبق نظریه کنترل اجتماعی، کج‌رفتاری، نتیجه ضعف کنترل اجتماعی است. فرض اصلی در این نظریه این است که افراد به طور طبیعی تمایل به کج‌رفتاری دارند و اگر تحت کنترل قرار نگیرند، چنین می‌کنند و کج‌رفتاری اشخاص، بیش از آنکه ناشی از نیروهای محرک به سوی ناهنجاری باشد، محصول عدم ممانعت است. بر اساس این

نظریه، پیوندهای فرد با نهادهای اجتماعی، مهم‌ترین عامل در مهار رفتارهای بزهکارانه است. با ضعیف یا شکسته شدن این پیوندها، محدودیت‌هایی که اجتماع برای اعضای خود قرار داده است، برچیده می‌شود و فرد ممکن است قانون‌شکن شود. این نظریه درباره نحوه شکل‌گیری مهارت‌های عزت نفس و خودپنداری مثبت به عنوان متغیرهای بازدارنده از کج‌روی تأکید دارد. بر این اساس در عمل انتظار می‌رود که فرد، عامل فعال، تصمیم‌گیرنده، خودنظم‌بخشی و مسئولیت‌پذیر باشد و بتواند رفتار و هیجانات خود را کنترل کند (ر.ک: توسلی، ۱۳۹۱؛ به نقل از: حبیبی، ۱۳۹۷).

طبق این نظریه، انحراف، امری آموختنی است. دیدگاه ساترلند و آکرز نیز در این دسته قرار دارد. ساترلند معتقد است که کج‌رفتاری، یادگرفتنی است، نه ارثی (ر.ک: صدیق سروستانی، ۱۳۸۲) و بخش عمده‌ای از یادگیری رفتار انحرافی در فرآیند ارتباطات گروه‌های صمیمی و کوچک مثل گروه دوستان و خانواده اتفاق می‌افتد. آکرز نیز معتقد است که انحراف اگر سودمند و پاداش‌ده تلقی شود، همین امر، انگیزه‌ای برای انحراف مجدد می‌شود.

بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی بندورا، رفتار انحرافی، آموختنی است و در فرآیند ارتباط با دیگران به‌ویژه در گروه‌های کوچک آموخته می‌شود. در فرآیند یادگیری، معاشران فرد، قواعد حقوقی را به عنوان امور مناسب یا نامناسب تعریف می‌کنند و فرد این تعاریف را از آنان فرامی‌گیرد و چون در معرض تعاریفی قرار می‌گیرد که قانون‌شکنی را بر احترام به قانون ترجیح می‌دهد، بزهکار یا جنایتکار می‌شود (ر.ک: شولتز^۱، ۱۳۸۴؛ به نقل از: حبیبی، ۱۳۹۷).

دورکیم بر این عقیده است که کج‌رفتاری هرچند در همه جوامع اتفاق می‌افتد، شکل مدرن آن، خاص جامعه مدون با انسجام ارگانیکی است که عمدتاً در قالب حالت آنومی به عنوان یک بیماری مدرن ظاهر می‌شود. آنومی در نظر دورکیم به بی‌سازمانی، گسستگی و ازهم‌گسیختگی اجتماعی، اختلال و اغتشاش در نظام جمعی اشاره دارد (ر.ک: Trener, 2006). دورکیم می‌گوید که در شرایط بی‌هنجاری اجتماعی، آرزوهای بی‌حدوخصر به وجود می‌آید و چون نمی‌توانند ارضا شوند، در نتیجه یک وضعیت

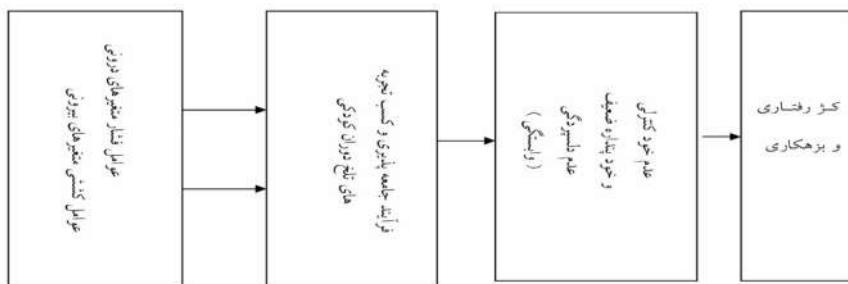
1. Sutherland
2. Shultz

نارضایتی اجتماعی دائمی پدید می‌آید. سپس این نارضایتی در جریان‌های اجتماعی منفی نظیر تبهکاری و... ظاهر می‌گردد (ر.ک: بوستانی، ۱۳۹۱).

مرتن با بسط مفهوم آنومی دورکیم، آن را برای تبیین رفتار انحرافی به کار گرفت. وی در تحلیل خود نشان می‌دهد که چگونه فرهنگ و ساختار جامعه موجب انحراف می‌شود. بر این اساس از یک طرف می‌توان در جامعه، تعادلی میان اهداف فرهنگی و ابزار نهادی شده برای دستیابی به یک ثبات نسبی در جامعه فراهم کرد و از طرف دیگر زمانی که وابستگی و احساس تعلق به گروه و جامعه را در فرد زندانی ایجاد کنیم، او هنجارهای گروهی را به عنوان سرمشق می‌پذیرد، به آنها عمل می‌کند و حتی درصدد تغییر آنها در جهت پیشرفت زندگی اجتماعی خود و دیگران عمل می‌کند (ر.ک: رابرتسون^۱، ۱۳۸۹).

یکی از نظریه‌های مهم در زمینه کج رفتاری، نظریه فشار اجتماعی است. این نظریه این سؤال را طرح می‌کند که چرا مردم، کج رفتاری می‌کنند و چه عواملی باعث آن می‌شود؟ (ر.ک: اسدی و همتی، ۱۴۰۰). نقطه شروع در نظریه فشار، این تصور است که جرم اصولاً پدیده‌ای اجتماعی است. بدین معنا که این نظریه بر نوعی فهم جامعه‌شناختی از رفتارهای فرد و گروهی استوار است. نظریه‌های فشار ساختاری، رفتارهای انحرافی را نتیجه فشارهای جامعه می‌داند. پرسش اصلی در نظریه فشار این است که چرا مردم یک رفتاری می‌کنند. پاسخ کلی این نظریه به این سؤال این است که عواملی در جامعه، برخی مردم را تحت فشار قرار می‌دهد و آنان را مجبور به کج رفتاری می‌کند. در این زمینه می‌توان از رابرت مرتن^۲، آلبرت کوهن و کلوارد^۳ نام برد. والکتر رکلس، یکی دیگر از صاحب‌نظران نظریه کنترل معتقد است که عضویت در گروه و روابط متقابل اجتماعی، تعیین‌کننده نوع رفتار فرد در شرایط خاص زندگی است (ر.ک: حبیبی، ۱۳۹۷).

1. Raberton
2. Robert Merton
3. Colward

شکل ۱- نمودار فرضیه‌های اساسی نظریه بازاندگی کنترل اجتماعی

(ستوده، ۱۳۸۹: ۱۴۱)

از نظر ساترلند^۱، در جامعه‌ای که دارای خرده‌فرهنگ‌های گوناگون است، برخی از محیط‌های اجتماعی معمولاً مشوق فعالیت‌های غیر قانونی هستند. در صورتی که محیط‌های دیگر، چنین نیستند. افراد در اثر ایجاد ارتباط با کسانی که حامل هنجارهای تبهکارانه هستند، بزهکار یا تبهکار می‌شوند. به نظر ساترلند، اکثر رفتارهای تبهکارانه درون گروه‌های نخستین، به‌ویژه گروه همسالان فرا گرفته می‌شود (ر.ک: Giddens, 1976).

روش پژوهش

به لحاظ روش‌شناسی، مقاله حاضر، آمیخته و از نوع طرح مثلث‌سازی همگراست. در این مدل، پژوهشگران داده‌های کمی و کیفی را به صورت جداگانه برای پدیده‌های یکسان و متشابه جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل می‌کنند و سپس نتایج طی تفسیر همگرا می‌شود (ر.ک: دلاور و کوشکی، ۱۳۹۲). ابزار جمع‌آوری اطلاعات در بخش کمی، پرسشنامه محقق‌ساخته و در بخش کیفی، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته بود.

جامعه آماری پژوهش شامل زندانیان زندان‌های غرب کشور بود که از میان آنها به شیوه نمونه‌گیری در دسترس، پنج استان غربی کشور مشتمل بر کردستان، ایلام، همدان، کرمانشاه و آذربایجان غربی انتخاب شد. در مرحله بعد و برای نمونه‌گیری در بخش کمی با استفاده از فرمول کوکران، از میان تمامی زندانی‌ها و عوامل حفاظت زندان‌های پنج استان، به شیوه تصادفی، تعداد ۲۴۲ نفر زندانی (مشتمل بر ۶۷ نفر از

زندان استان همدان، ۲۶ نفر از زندان استان ایلام، ۴۸ نفر از زندان استان آذربایجان غربی، ۵۲ نفر از زندان استان کرمانشاه و ۴۹ نفر از زندان استان کردستان) انتخاب شدند که به پرسش‌نامه محقق‌ساخته پاسخ دادند. اختصاص تعداد پاسخ‌دهندگان بر اساس آمار تعداد زندانیان هر استان بوده است.

داده‌های جمع‌آوری‌شده به شیوه توصیفی تحلیل شد. در فاز کیفی پژوهش برای نمونه‌گیری و انتخاب آزمودنی‌های این مرحله، از شیوه نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. با این هدف که افرادی از میان زندانیان و عوامل حفاظت انتخاب شوند که در کنار تمایل به همکاری، واجد اطلاعات کافی در حوزه محورهای مصاحبه باشند. مصاحبه‌ها تا مرحله اشباع نظری ادامه یافت و در نهایت ۲۸ نفر زندانی و ۱۲ نفر از عوامل حفاظت مورد مصاحبه قرار گرفتند.

در راستای سنجش فرضیه بخش کمی پژوهش، یک پرسشنامه محقق‌ساخته طراحی شد و در آن تمامی مؤلفه‌های مرتبط با پیامدهای احتمالی ورود و توزیع و استفاده از مواد مخدر در داخل زندان‌ها بر زندانی‌ها و عوامل حفاظت زندان لحاظ شد. این ابزار واجد ۱۶ گویه و از نوع لیکرتی ۵ درجه‌ای بود که شدت پیامدهای مدنظر بر گروه هدف را به صورت بسیار کم (۱)، کم (۲)، تاحدودی (۳)، زیاد (۴) و بسیار زیاد (۵) می‌سنجید و شیوه نمره‌گذاری تمامی گویه‌ها به صورت مستقیم بود.

در مرحله بعد برای تعیین روایی این ابزار، ابتدا از روش تأیید متخصصان استفاده شد. برای این کار، تعداد هفت نفر از اساتید و صاحب‌نظران دارای گرایش‌های مرتبط جامعه‌شناسی و روان‌شناسی که در این حوزه صاحب‌نظر بودند، شناسایی و انتخاب شدند. در مرحله بعد، ابزار ساخته‌شده به همراه توضیحاتی درباره اهداف اصلی انجام این تحقیق به آنها داده شد و در پایان یک سؤال با این مضمون که «با توجه به اهداف تحقیق، شما به چه میزان، گویه‌های این پرسشنامه را برای جمع‌آوری اطلاعات موردنظر مناسب می‌دانید؟» مطرح شده بود. این افراد پس از مطالعه سؤالات ابزار می‌توانستند نظر خود را درباره میزان روا بودن آن از لحاظ محتوایی با پاسخ دادن به سؤال یادشده در یک طیف لیکرتی سه‌درجه‌ای شامل گزینه‌های «الف» نامناسب ب) تاحدودی مناسب و ج) کاملاً مناسب» بیان کنند.

نتایج نشان داد که بیشتر داوران درباره روا بودن محتوای ابزار ساخته شده، نظر مثبت و مشابهی داشته، روایی محتوایی آن را تأیید کرده بودند. در ادامه از روش لاشه نیز برای تعیین ضریب روایی ابزار ساخته شده استفاده شد. روش لاشه، یکی از روش‌های تبدیل قضاوت کیفی داوران درباره روایی محتوایی به کمیت است و به آن ضریب روایی محتوایی^۱ گفته می‌شود (ر.ک: سیف، ۱۳۹۱) که عموماً برای تعیین روایی محتوایی سؤالات یک آزمون طراحی شده به کار می‌رود. ضریب به دست آمده برای ۰/۹۸ بود که بیانگر روا بودن این ابزار از نظر محتوایی بر اساس قضاوت داوران است. پس از تأیید روایی، در نهایت این ابزار در میان اعضای نمونه اجرا شد و داده‌ها برای تجزیه و تحلیل با نرم‌افزار SPSS 22 آماده شد.

یافته‌های پژوهش

سوال پژوهش: عمده‌ترین پیامدهایی که ورود مواد مخدر به زندان‌ها می‌تواند بر زندانی‌ها داشته باشد، کدامند؟

جدول ۱- پیامدهای ورود انواع مواد مخدر به داخل زندان بر زندانی‌های استان همدان

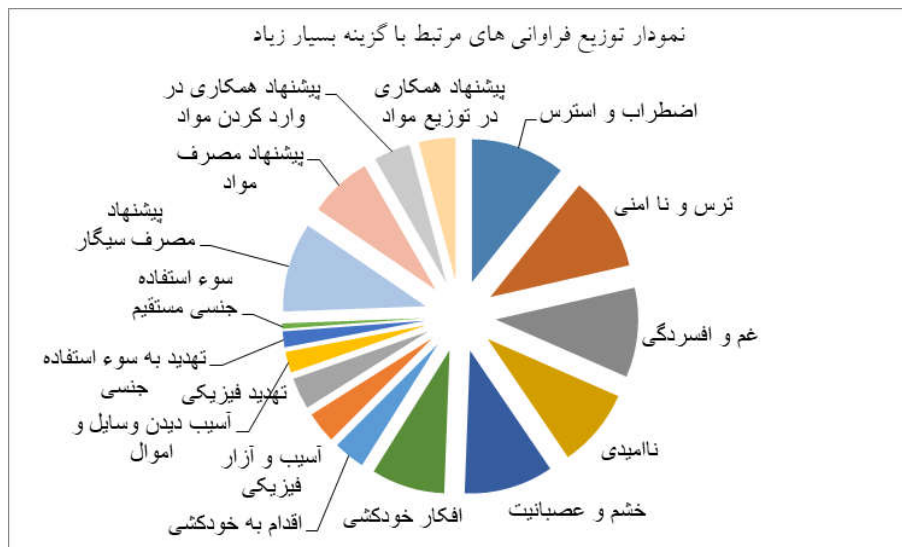
سؤال	بسیار کم		کم		تاحدودی		زیاد		بسیار زیاد	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اضطراب و استرس	۸	۸/۹	۶	۶/۷	۱۲	۱۳/۳	۱۰	۱۱/۱	۲۶	۲۸/۹
ترس و ناامنی	۱۳	۱۴/۴	۵	۵/۶	۱۰	۱۱/۱	۱۳	۱۴/۴	۲۱	۲۳/۳
غم و افسردگی	۹	۱۰	۶	۶/۷	۱۲	۱۳/۳	۱۶	۱۷/۸	۱۹	۲۱/۱
نامیدی	۷	۷/۸	۱۰	۱۱/۱	۷	۷/۸	۱۸	۲۰	۱۹	۲۱/۱
خشم و عصبانیت	۲۶	۲۸/۹	۶	۶/۷	۱۴	۱۵/۶	۷	۷/۸	۹	۱۰
افکار خودکشی	۲۶	۲۸/۹	۷	۷/۸	۱۱	۱۲/۲	۵	۵/۶	۹	۱۰
اقدام به خودکشی	۳۲	۳۵/۶	۶	۶/۷	۲	۲/۲	۸	۸/۹	۱۴	۱۵/۶

۱۳/۳	۱۲	۱۰	۹	۴/۴	۴	۱۱/۱	۱۰	۲۷/۸	۲۵	آسیب و آزار فیزیکی
۴/۴	۴	۶/۷	۶	۸/۹	۸	۱۱/۱	۱۰	۳۶/۷	۳۳	تهدید فیزیکی
۲/۲	۲	۴/۴	۴	۲/۲	۲	۶/۷	۶	۴۴/۴	۴۰	آسیب دیدن وسایل و اموال
۲/۲	۲	۲/۲	۲	۷/۸	۷	۳/۳	۳	۴۴/۴	۴۰	تهدید به سوءاستفاده جنسی
۱۶/۷	۱۵	۷/۸	۷	۵/۶	۵	۱۰	۹	۲۸/۹	۲۶	سوءاستفاده جنسی مستقیم
۱۲/۲	۱۱	۷/۸	۷	۱۱/۱	۱۰	۱۰	۹	۲۶/۷	۲۴	پیشنهاد مصرف سیگار
۱۳/۳	۱۲	۳/۳	۳	۸/۹	۸	۱۲/۲	۱۱	۳۰	۲۷	پیشنهاد مصرف مواد
۸/۹	۸	۸/۹	۸	۴/۴	۴	۱۵/۶	۱۴	۲۸/۹	۲۶	پیشنهاد همکاری در وارد کردن مواد
۱۵/۶	۱۴	۱۳/۳	۱۲	۱۵/۶	۱۴	۱۵/۶	۱۴	۱۰	۹	پیشنهاد همکاری در توزیع مواد

با توجه به یافته‌های جدول شماره (۱)، از دیدگاه زندانی‌های استان همدان، کمترین پیامد منفی تأثیر ورود مواد مخدر به داخل زندان بر زندانی‌ها، مربوط به آسیب دیدن وسایل و اموال و تهدید به سوءاستفاده جنسی و بیشترین پیامد منفی آن، پدیدآیی هیجان‌ها و احساس‌های منفی متعدد از جمله احساس اضطراب و استرس، ترس و ناامنی، غم و افسردگی و ناامیدی بوده است.

جدول ۲- پیامدهای ورود انواع مواد مخدر به داخل زندان
بر زندانی‌های استان آذربایجان غربی

بسیار زیاد		زیاد		تا حدودی		کم		بسیار کم		سؤال
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳۷/۵	۱۸	۱۴/۶	۷	۸/۳	۴	۸/۳	۴	۲۹/۲	۱۴	اضطراب و استرس
۳۷/۵	۱۸	۲۰/۸	۱۰	۱۰/۴	۵	۱۴/۶	۷	۱۲/۵	۶	ترس و ناامنی
۳۵/۴	۱۷	۱۸/۸	۹	۱۲/۵	۶	۱۴/۶	۷	۱۴/۶	۷	غم و افسردگی
۳۱/۳	۱۵	۱۶/۷	۸	۱۴/۶	۷	۱۸/۸	۹	۱۰/۴	۵	نامیدی
۳۵/۴	۱۷	۱۲/۵	۶	۱۲/۵	۶	۱۸/۸	۹	۱۶/۷	۸	خشم و عصبانیت
۲۹/۲	۱۴	۶/۳	۳	۴/۲	۲	۲۵	۱۲	۲۹/۲	۱۴	افکار خودکشی
۱۲/۵	۶	۶/۳	۳	۱۴/۶	۷	۱۴/۶	۷	۴۵/۸	۲۲	اقدام به خودکشی
۱۲/۵	۶	۲/۱	۱	۶/۳	۳	۲۲/۹	۱۱	۵۲/۱	۲۵	آسیب و آزار فیزیکی
۱۲/۵	۶		۲	۱۶/۷	۸	۱۴/۶	۷	۴۷/۹	۲۳	تهدید فیزیکی
۸/۳	۴	۸/۳	۴	۸/۳	۴	۱۰/۴	۵	۵۸/۳	۲۸	آسیب دیدن وسایل و اموال
۶/۳	۳	۴/۲	۲	۲/۱	۱	۶/۳	۳	۶۶/۷	۳۲	تهدید به سوءاستفاده جنسی
۱/۲	۱	۶/۳	۳	۸/۳	۴	۶/۳	۳	۶۴/۶	۳۱	سوءاستفاده جنسی مستقیم
۳۵/۴	۱۷	۶/۳	۳	۸/۳	۴	۱۶/۷	۸	۲۷/۱	۱۳	پیشنهاد مصرف سیگار
۲۵	۱۲	۲/۱	۱	۸/۳	۴	۱۴/۶	۷	۴۱/۷	۲۰	پیشنهاد مصرف مواد
۱۴/۶	۷	۸/۳	۴	۶/۳	۳	۱۲/۵	۶	۴۷/۹	۲۳	پیشنهاد همکاری در وارد کردن مواد
۱۴/۶	۷	۴/۲	۲	۲۲/۹	۱۱	۲۲/۹	۱۱	۳۳/۳	۱۶	پیشنهاد همکاری در توزیع مواد

شکل ۲- نمودار توزیع فراوانی های مرتبط با گزینه بسیار زیاد

با توجه به یافته‌های جدول شماره (۲) و شکل (۲) از دیدگاه زندانی‌های استان آذربایجان غربی، کمترین پیامد منفی تأثیر ورود مواد مخدر به داخل زندان بر زندانی‌ها، مربوط به تهدید به سوءاستفاده جنسی و سوءاستفاده جنسی مستقیم و بیشترین پیامد منفی آن، احساس اضطراب و استرس و ترس و ناامنی در کنار پدیدآیی احساس افسردگی و خشم و عصبانیت و همچنین پیشنهاد مصرف سیگار بوده است.

جدول ۳- پیامدهای اصلی ورود انواع مواد مخدر به داخل زندان

بر زندانی‌های استان کردستان

بسیار زیاد		زیاد		تا حدودی		کم		بسیار کم		سؤال
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۱۳/۳	۸	۱۱/۷	۷	۱۱/۷	۷	۱۵	۹	۲۶/۷	۱۶	اضطراب و استرس
۱۸/۳	۱۱	۳/۳	۲	۱۱/۷	۷	۱۸/۳	۱۱	۲۵	۱۵	ترس و ناامنی
۱۸/۳	۱۱	۳/۳	۲	۱۱/۷	۷	۱۸/۳	۱۱	۲۶/۷	۱۶	غم و افسردگی
۱۳/۳	۸	۳/۳	۲	۶/۷	۴	۱۵	۹	۲۸/۳	۲۳	ناامیدی
۸/۳	۵	۶/۷	۴	۳/۳	۲	۱۰	۶	۴۶/۷	۲۶	خشم و عصبانیت
۸/۳	۵	۶/۷	۴	۸/۳	۵	۱۱/۷	۷	۴۶/۷	۲۶	افکار خودکشی
۱۰	۶	۱/۷	۱	۱۰	۶	۱۶/۷	۱۰	۴۰	۲۴	اقدام به خودکشی
۱/۷	۱	۶/۷	۴	۱۱/۷	۷	۱۰	۶	۵۰	۳۰	آسیب و آزار فیزیکی
۱/۷	۱	۶/۷	۴	۸/۳	۵	۱۶/۷	۰	۴۵	۲۷	تهدید فیزیکی
۱/۷	۱	۸/۳	۵	۵	۳	۱۳/۳	۸	۴۶/۷	۲۸	آسیب دیدن وسایل و اموال
۱۱/۷	۷	۱۱/۷	۵	۸/۳	۵	۲۱/۷	۱۳	۱۸/۳	۱۱	تهدید به سوءاستفاده جنسی
۱۳/۳	۸	۰	۰	۱۱/۷	۷	۲۰	۱۲	۳۳/۳	۲۰	سوءاستفاده جنسی مستقیم
۱/۷	۱	۵	۳	۱۰	۶	۱۳/۳	۸	۴۸/۳	۲۹	پیشنهاد مصرف سیگار
۱/۷	۱	۳/۳	۲	۱۱/۷	۷	۱۱/۷	۷	۵۰	۳۰	پیشنهاد مصرف مواد
۱۰	۶	۱۵	۹	۱۳/۳	۸	۱۳/۳	۸	۲۸/۳	۱۷	پیشنهاد همکاری در وارد کردن مواد
۱۱/۷	۷	۵	۳	۱۳/۳	۸	۲۶/۷	۱۶	۲۱/۷	۱۳	پیشنهاد همکاری در توزیع مواد

با توجه به یافته‌های جدول شماره (۳) از دیدگاه زندانی‌های استان کردستان، کمترین پیامد منفی تأثیر ورود مواد مخدر به داخل زندان بر زندانی‌ها، مربوط به

پیشنهاد مصرف سیگار و مواد در کنار آسیب و آزار فیزیکی مستقیم و بیشترین پیامد منفی آن، ایجاد احساس ترس و ناامنی در کنار غم و افسردگی بوده است.

جدول ۴- پیامدهای اصلی ورود انواع مواد مخدر به داخل زندان

بر زندانی‌های استان ایلام

بسیار زیاد		زیاد		تاحدودی		کم		بسیار کم		سؤال
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳۰/۸	۸	۳۰/۸	۸	۱۱/۵	۳	۷/۷	۲	۱۵/۴	۴	اضطراب و استرس
۵۷/۷	۱۵	۷/۷	۲	۱۹/۲	۵	۳/۸	۱	۱۱/۵	۳	ترس و ناامنی
۳۴/۶	۹	۳۰/۸	۸	۱۹/۲	۵	۷/۷	۲	۷/۷	۲	غم و افسردگی
۳۴/۶	۹	۳۰/۸	۸	۱۵/۴	۴	۳/۸	۱	۱۱/۵	۳	ناامیدی
۳۰/۸	۸	۴۲/۳	۱۱	۷/۷	۲	۰	۰	۱۵/۴	۴	خشم و عصبانیت
۵۷/۷	۱۵	۱۱/۵	۳	۷/۷	۲	۷/۷	۲	۱۱/۵	۳	افکار خودکشی
۴۶/۲	۱۲	۲۶/۹	۷	۷/۷	۲	۳/۸	۱	۱۵/۴	۴	اقدام به خودکشی
۴۲/۳	۱۱	۱۱/۵	۳	۱۱/۵	۳	۷/۷	۲	۲۳/۱	۶	آسیب و آزار فیزیکی
۲۳/۱	۶	۷/۷	۲	۱۵/۴	۴	۲۶/۹	۷	۲۶/۹	۷	تهدید فیزیکی
۳۴/۶	۹	۰	۰	۱۱/۵	۳	۱۵/۴	۴	۳۸/۵	۱۰	آسیب دیدن وسایل و اموال
۱۱/۵	۳	۱۹/۲	۵	۱۵/۴	۴	۱۵/۴	۴	۳۴/۶	۹	تهدید به سوءاستفاده جنسی
۷/۷	۲	۳/۸	۱	۰	۰	۱۹/۲	۵	۶۱/۵	۱۶	سوءاستفاده جنسی مستقیم
۳/۸	۱	۷/۷	۲	۳/۸	۱	۱۱/۵	۳	۶۵/۴	۱۷	پیشنهاد مصرف سیگار
۴۲/۳	۱۱	۰	۰	۱۹/۲	۵	۲۶/۹	۷	۷/۷	۲	پیشنهاد مصرف مواد
۳۰/۸	۸	۳/۸	۱	۱۱/۵	۳	۱۱/۵	۳	۲۳/۱	۶	پیشنهاد همکاری در وارد کردن مواد
۲۳/۱	۶	۱۱/۵	۳	۱۵/۴	۴	۰	۰	۴۲/۳	۱۱	پیشنهاد همکاری در توزیع مواد

با توجه به یافته‌های جدول شماره (۴) از دیدگاه زندانی‌های استان ایلام، کمترین پیامد منفی تأثیر ورود مواد مخدر به داخل زندان بر زندانی‌ها، مربوط به پیشنهاد مصرف سیگار در کنار سوءاستفاده جنسی مستقیم و بیشترین پیامد منفی آن، احساس ترس و ناامنی در کنار پدیدآیی افکار خودکشی بوده است.

جدول ۵- پیامدهای اصلی ورود انواع مواد مخدر به داخل زندان

بر زندانی‌های استان کرمانشاه

سؤال	بسیار کم		کم		تاحدودی		زیاد		بسیار زیاد	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اضطراب و استرس	۳۲/۷	۱۷	۸/۱	۷	۳۰/۸	۱۶	۱/۹	۱	۶	۱۱/۵
ترس و ناامنی	۳۴/۶	۱۸	۲۳/۱	۱۲	۱۷/۳	۹	۷/۷	۴	۴	۷/۷
غم و افسردگی	۳۰/۸	۱۶	۲۵	۱۳	۱۵/۴	۸	۷/۷	۴	۶	۱۱/۵
ناامیدی	۲۳/۱	۱۲	۲۳/۱	۱۲	۲۱/۲	۱۱	۱۱/۵	۶	۶	۱۱/۵
خشم و عصبانیت	۲۸/۸	۱۵	۱۹/۲	۱۰	۲۱/۲	۱۱	۱۱/۵	۶	۵	۹/۶
افکار خودکشی	۳۰/۸	۱۶	۱۳/۵	۷	۲۱/۲	۱۱	۹/۶	۵	۸	۱۵/۶
اقدام به خودکشی	۲۳/۱	۱۲	۲۱/۲	۱۱	۲۳/۱	۱۲	۳/۸	۲	۱۱	۲۱/۲
آسیب و آزار فیزیکی	۱۹/۲	۱۰	۱۷/۳	۹	۳۰/۸	۱۶	۹/۶	۵	۸	۱۵/۴
تهدید فیزیکی	۲۸/۸	۱۵	۱۹/۲	۱۰	۲۱/۲	۱۱	۱۱/۵	۶	۳	۵/۸
آسیب دیدن وسایل و اموال	۴۰/۴	۲۱	۱۷/۳	۹	۱۷/۳	۹	۱/۹	۱	۵	۹/۶
تهدید به سوءاستفاده جنسی	۶۱/۵	۳۲	۱۳/۵	۷	۱۱/۵	۶	۳/۸	۲	۰	۰
سوءاستفاده جنسی مستقیم	۴۲/۳	۲۲	۲۱/۲	۱۱	۱۹/۲	۱۰	۱/۹	۱	۲	۳/۸
پیشنهاد مصرف سیگار	۴۴/۲	۲۳	۹/۶	۵	۲۳/۱	۱۲	۱/۹	۱	۴	۷/۷
پیشنهاد مصرف مواد	۱۵/۴	۸	۵/۸	۳	۳۰/۸	۱۶	۱۱/۵	۶	۱۴	۲۶/۹
پیشنهاد همکاری در وارد کردن مواد	۲۱/۲	۱۱	۱۳/۵	۷	۲۶/۹	۱۴	۷/۷	۴	۱۰	۱۹/۲
پیشنهاد همکاری در توزیع مواد	۳۴/۶	۱۸	۱۵/۴	۸	۲۳/۱	۱۲	۳/۸	۲	۶	۱۱/۵

با توجه به یافته‌های جدول شماره (۵) از دیدگاه زندانی‌های استان کرمانشاه، کمترین پیامد منفی تأثیر ورود مواد مخدر به داخل زندان بر زندانی‌ها، مربوط به تهدید به سوءاستفاده جنسی و بیشترین پیامد منفی آن، پیشنهاد مصرف مواد در کنار اقدام عملی به خودکشی بوده است.

آیا از دیدگاه زندانیان و عوامل حفاظت زندان، تفاوتی میان زندان‌های استان‌های مورد مطالعه به لحاظ موارد ورود انواع مواد مخدر وجود دارد؟

برای پاسخگویی به این سؤال، تفاوت استان‌های مورد مطالعه در نه مورد اصلی مواد مخدر که معمولاً به زندان‌های ایران وارد می‌شوند، به شکل استنباطی و با روش تحلیل واریانس بررسی شد که در ادامه، نتایج آن درباره مواد مخدر آورده شده است.

جدول ۶- اطلاعات توصیفی نمره‌های استان‌ها در متغیر ورود مواد مخدر

مواد مخدر سنتی			متغیر استان
انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	
۱/۳۳	۲/۴۲	۹۵	همدان
۱/۵۶	۲/۷۱	۴۹	ایلام
۱/۱۷	۲/۳۸	۷۰	آذربایجان غربی
۱/۱۲-	۲/۲۲-	۸۴	کرمانشاه
۰/۷۷	۱/۳۹	۷۳	کردستان
۱/۲۶	۲/۲۰	۳۷۱	کل

یافته‌های جدول نشان می‌دهد که میانگین استان‌ها در متغیر مواد مخدر برنده به داخل زندان با هم متفاوت است. برای بررسی معنی‌داری تفاوت این میانگین‌ها از آمار استنباطی و روش تحلیل واریانس یک راهه (آنووا) استفاده شد.

پیش از اجرای آزمون، ابتدا مهم‌ترین پیش‌فرض این آزمون یعنی همگنی واریانس‌ها با آزمون لون بررسی شد که نتایج آن در جدول شماره (۷) آمده است.

جدول ۷- نتایج آزمون لون برای بررسی همگنی واریانس‌ها

آماره لون	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی‌داری
۱۲/۶۹	۴	۳۶۶	۰/۰۰

همان‌گونه که نتایج جدول نشان می‌دهد، با توجه به اینکه سطح معناداری به‌دست‌آمده، پایین‌تر از مقدار ۰/۰۵ است، بنابراین آزمون لون، معنی‌دار شده است و این به معنای عدم برقراری مفروضه همگنی واریانس‌هاست.

با توجه به عدم برقراری این مفروضه و همچنین متفاوت بودن حجم نمونه گروه‌ها، F به‌دست‌آمده در آزمون تحلیل واریانس به‌تنهایی قابل اعتماد نیست. از این‌رو ضمن گزارش F تحلیل واریانس، از دو آزمون جایگزین نیز که شرط برابری واریانس‌ها و نیز حجم نمونه‌ها در میان جامعه‌ها را در نظر نمی‌گیرند و مختص چنین شرایطی هستند، یعنی آزمون تصحیح ولش و آزمون براون-فورسی برای مقایسه میانگین‌ها استفاده شد که نتایج آنها در ادامه آمده است.

جدول ۸- نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌راهه برای بررسی تفاوت

میانگین استان‌ها در متغیر ورود مواد مخدر

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری
درون‌گروهی	۶۷/۰۹۳	۴	۱۶/۷۷۳	۱۱/۶۲۹	۰/۰۰۰
برون‌گروهی	۵۲۷/۹۲۵	۳۶۶	۱/۴۴۲		
کل	۵۹۵/۰۱۹	۳۷۰			

نتایج تحلیل واریانس نشان می‌دهد که مقدار F به‌دست‌آمده (۱۱/۶۲۹) در سطح $P < 0/05$ معنی‌دار است. یعنی بین حداقل دو استان در متغیر ورود مواد مخدر سنتی به داخل زندان، تفاوت معنی‌دار وجود دارد.

جدول ۹- نتایج آزمون‌های ولش و براون-فورسی برای بررسی

تفاوت میانگین‌ها در متغیر ورود مواد مخدر

آماره	درجه آزادی ۱	درجه آزادی ۲	سطح معنی‌داری
۱۸/۴۱۶	۴	۱۶۵/۴۲۹	۰/۰۰
۱۱/۱۲۷	۴	۲۴۸/۷۹۹	۰/۰۰

همان‌گونه که یافته‌های جدول نشان می‌دهد، آماره هر دو آزمون ولش و آزمون براون-فورسی در سطح $P < 0/05$ معنی‌دار است و این به معنای وجود تفاوت معنی‌دار بین میانگین استان‌ها در متغیر ورود مواد مخدر سنتی به داخل زندان است. اما معنی‌دار شدن آماره این دو آزمون نشان نمی‌دهد که تفاوت موجود، دقیقاً میان کدام استان-هاست. بدین منظور و با توجه به عدم برقراری مفروضه همسانی واریانس‌ها از آزمون تعقیبی تام هنس T_2 که یک آزمون تعقیبی ویژه شرایط رد مفروضه همگنی واریانس‌ها بوده و آزمون سخت‌گیری است، استفاده شد. نتایج آن در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۰- نتایج آزمون تعقیبی تام هنس T_2 برای بررسی

تفاوت میان میانگین استان‌ها در متغیر مواد مخدر

سطح معنی‌داری	انحراف استاندارد	تفاوت میانگین‌ها	تحصیلات	
.۹۵۵	.۲۶۲۴۷	-۰.۲۹۳۲۳	ایلام	همدان
۱.۰۰۰	.۱۹۵۷۱	.۰۳۵۳۴	آذربایجان غربی	
.۹۶۸	.۱۸۳۶۷	.۱۹۴۸۶	کرمانشاه	
.۰۰۰	.۱۶۴۲۹	۱.۰۲۳۷۹*	کردستان	
.۹۵۵	.۲۶۲۴۷	.۲۹۳۲۳	همدان	ایلام
.۹۱۳	.۲۶۴۱۱	.۳۲۸۵۷	آذربایجان غربی	
.۴۵۹	.۲۵۵۳۲	.۴۸۸۱۰	کرمانشاه	
.۰۰۰	.۲۴۱۷۵	۱.۳۱۷۰۳*	کردستان	
۱.۰۰۰	.۱۹۵۷۱	-۰.۳۵۳۴	همدان	آذربایجان غربی
.۹۱۳	.۲۶۴۱۱	-۰.۳۲۸۵۷	ایلام	
.۹۹۳	.۱۸۶۰۱	.۱۵۹۵۲	کرمانشاه	
.۰۰۰	.۱۶۶۹۰	.۹۸۸۴۵*	کردستان	
.۹۶۸	.۱۸۳۶۷	-۰.۱۹۴۸۶	همدان	کرمانشاه
.۴۵۹	.۲۵۵۳۲	-۰.۴۸۸۱۰	ایلام	
.۹۹۳	.۱۸۶۰۱	-۰.۱۵۹۵۲	آذربایجان غربی	
.۰۰۰	.۱۵۲۶۱	.۸۲۸۹۳*	کردستان	
.۰۰۰	.۱۶۴۲۹	-۱.۰۲۳۷۹*	همدان	کردستان
.۰۰۰	.۲۴۱۷۵	-۱.۳۱۷۰۳*	ایلام	
.۰۰۰	.۱۶۶۹۰	-۰.۹۸۸۴۵*	آذربایجان غربی	
.۰۰۰	.۱۵۲۶۱	-۰.۸۲۸۹۳*	کرمانشاه	

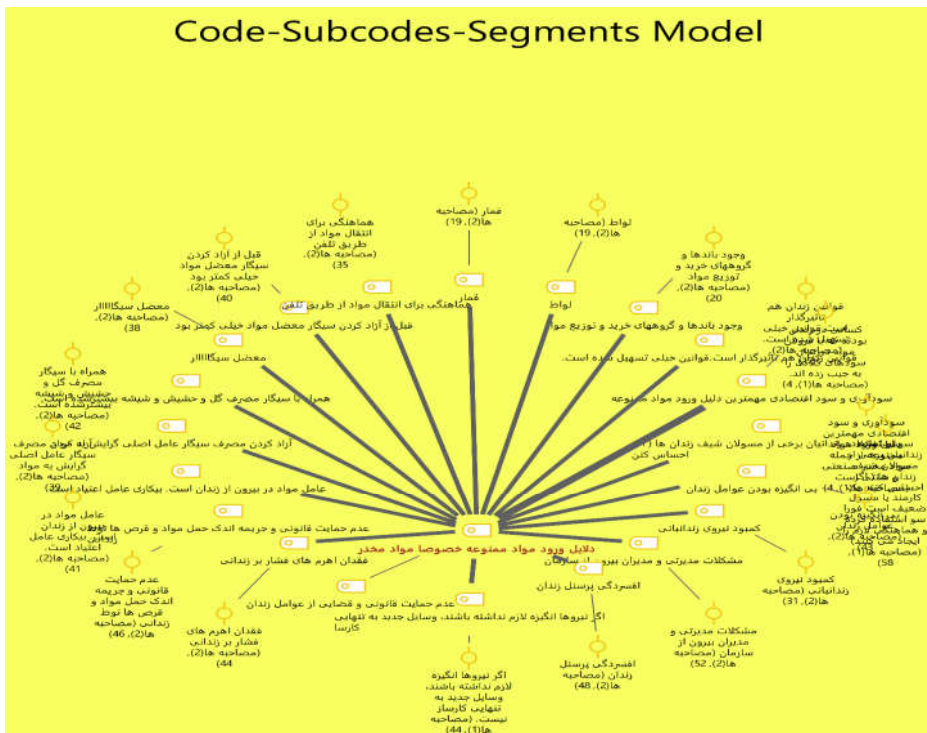
نتایج آزمون تعقیبی تام هنس T_2 نشان داد که میانگین نرخ ورود مواد مخدر سنتی به زندان‌های استان کردستان به گونه معناداری پایین‌تر از هر چهار استان همدان، ایلام، آذربایجان غربی و کرمانشاه است. تفاوت معنی‌دار دیگری بین سایر استان‌ها در متغیر ورود مواد مخدر سنتی به داخل زندان مشاهده نشد. نتایج تحلیل داده‌های کمی نشان داد که زندانی‌ها در استان‌های مورد مطالعه با گستره متنوعی از پیامدهای منفی ورود، توزیع و استفاده از مواد مخدر در داخل زندان مواجه‌اند. به طور خاص می‌توان به اذعان عمده آزمودنی‌ها به وجود پیامدهای منفی هیجانی گسترده و قابل تأمل از جمله احساس اضطراب و استرس مداوم، ترس و ناامنی مزمن و در نهایت افسردگی و ناامیدی اشاره کرد. یکی دیگر از این پیامدهای مورد اشاره، پیشنهاد عمده به سایر زندانی‌ها توسط عوامل دخیل در وارد کردن این اشیاء برای همکاری در وارد کردن، توزیع و همچنین پیشنهاد همکاری در مصرف و استفاده از این مواد بوده است که خود می‌تواند یکی از عوامل تبیین‌گر گسترش ورود این مواد و افزایش جرایم مربوط به آنها در داخل زندان باشد. بالاتر از این پیامدها، ورود چنین مواد مخدري به زندان‌ها می‌تواند حتی سبب پدیدآیی افکار خودکشی و اقدام عملی به خودکشی در میان گروهی از زندانیان گردد که به نوعی می‌تواند بیانگر درجه آسیب‌های ورود و مشاهده این مواد مخدر در زندان بر گروه زندانیان باشد.

برای پاسخگویی به پرسش‌های کیفی پژوهش شامل دلایل ورود مواد مخدر و راهکارهای پیشنهادی برای مدیریت و کنترل ورود مواد مخدر به داخل زندان و نیز بررسی و تأیید یافته‌های بخش کمی پژوهش، مصاحبه‌های عمیق فردی و گروهی با عوامل و پرسنل و زندانی‌های زندان‌های مورد مطالعه انجام شد. مصاحبه‌ها به دو صورت فردی و گروهی تا حصول به اشباع تئوریک ادامه یافت. روی هم‌رفته بیش از چهل مصاحبه فردی و پنج مصاحبه گروهی (فوکوس گروپ) با زندانی‌ها و شش مصاحبه گروهی با عوامل مختلف زندان اعم از رئیس زندان، مدیران داخلی، مددکاران، عوامل انتظامی و اطلاعاتی و... انجام شد.

پس از انجام مصاحبه‌ها به این علت که امکان استفاده از دستگاه ضبط صوت و یا گوشی همراه وجود نداشت، صرفاً سعی در یادداشت‌برداری نکات اصلی مصاحبه‌ها نمودیم. پس از انجام مصاحبه‌ها بلافاصله نگارش گزارش روایی جلسات مصاحبه و

همان‌طور که در نمودارهای بالا آمده است، عمده‌ترین شیوه ورود مواد مخدر شامل اعزام زندانی به بیرون از زندان و به دو روش انباری و بلع است. همچنین برخی زندان‌ها از جمله کرمانشاه به علت موقعیت قرارگیری زندان داخل بافت شهری، دارای روش پرتابی می‌باشد. انتقال از طریق عوامل زندان و ملاقات‌کنندگان نیز جزء روش‌های پرکاربرد برای انتقال مواد مخدر است.

شناخت دلایل و عوامل مؤثر که زمینه‌ساز ورود انواع مواد مخدر به شیوه‌های مختلف به داخل زندان می‌شود، می‌تواند در شناسایی روش‌ها و ارائه پیشنهادهای لازم برای مدیریت و کنترل بهتر این مسئله، کمک زیادی نماید.

شکل ۴- نمودار مهم‌ترین دلایل ورود مواد مخدر به داخل زندان

بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش که به دو روش کمی و کیفی انجام گرفت، انواع مواد مخدر که به طرق مختلف وارد زندان‌های مورد مطالعه می‌شود، بررسی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که این مواد شامل نه گروه مختلف است که در میان آنها انواع مواد مخدر (سنتی - صنعتی) در تمامی زندان‌های مورد مطالعه، فراوانی بیشتری دارد. به عبارت دیگر مسئله ورود غیر قانونی انواع مواد مخدر که به خاطر شرایط خاص زندان و احتمال سودجویی افراد و باندهای خلافکار، شیوع و استقبال بیشتری دارد، از جمله اهداف اساسی این مطالعه و به تعبیری دغدغه عمده سازمان زندان‌ها و مسئولان زندان‌های مورد مطالعه است. از این رو شناخت شیوه‌ها و روش‌های معمول و مرسوم انتقال و ورود مواد مخدر به داخل زندان‌ها، اهمیت شایانی دارد؛ زیرا شناخت علل ورود و راه‌های ورود انواع مواد مخدر می‌تواند در مدیریت و کنترل بهتر زندان و پیشگیری شیوه‌های مؤثر و کارا تر پیشگیری، نقش بسزایی داشته باشد.

نتایج مرتبط با انواع روش‌های مورد استفاده برای وارد شدن انواع مواد مخدر به داخل زندان‌ها نیز بیانگر چند یافته و نکته جدید و اساسی است. اول اینکه هم از دیدگاه زندانیان و عوامل حفاظت زندان، بلعیدن، هرچند یکی از روش‌های قدیمی و شناخته شده برای همه است، همچنان محبوب‌ترین روش وارد کردن مواد مخدر به داخل زندان است. با این یافته به نظر می‌رسد که اگر زنجیره استفاده از این روش در داخل زندان‌ها قطع شود، به میزان زیادی در ورود مواد مخدر به داخل زندان‌ها موفقیت حاصل خواهد شد. چرایی گستردگی استفاده از این روش هم می‌تواند به فقدان تجهیزات پیشرفته تشخیص مواد بلعیده شده در داخل زندان‌ها و هم به مواردی مانند اعمال سهوی و جدی نگرفتن آن و یا شناسایی نکردن عمدی مواد بلعیده شده توسط برخی از عوامل زندان برگردد.

دوم اینکه نتایج نشان می‌دهد که ملاقات‌کنندگان حداقل در برخی از زندان‌ها از جمله کرمانشاه و آذربایجان غربی، نقش پررنگی در وارد کردن مواد مخدر دارند که نشان می‌دهد علی‌رغم تمام تمهیدات اندیشیده شده، همچنان برخی از ملاقات‌ها در زندان‌های ایران، صوری بوده، با هدف انتقال مواد مخدر به داخل زندان‌ها صورت می‌گیرد.

سوم اینکه به‌ویژه در پاسخ به سؤال مرتبط با نقش افراد و گروه‌های مختلف در وارد کردن مواد مخدر به داخل زندان‌ها در اغلب استان‌ها، هم‌خوانی نسبی میان دیدگاه عوامل حفاظت و زندانی‌ها درباره نقش اساسی دو گروه زندانی‌ها و ملاقات‌کنندگان در وارد کردن این مواد وجود دارد و جالب است که عمده زندانی‌ها در همه استان‌ها به جز کردستان به نقش پررنگ خود در این حوزه اشاره کردند و این نشان می‌دهد که گلوگاه ورودی این مواد به زندان به این دو گروه اصلی بازمی‌گردد که می‌تواند در کنار تأییدی ضمنی بر صحت پاسخگویی افراد به ابزار پژوهش، باز هم یافته‌ای کلیدی و راهنما برای دست‌اندرکاران امر برای به‌کارگیری راهکارهایی در راستای کاهش نقش این دو گروه در وارد کردن مواد مخدر به داخل زندان باشد. البته در برخی از زندان‌ها، برخی از پاسخ‌دهندگان اعتقاد دارند که حداقل بخشی از ورود مواد مخدر به داخل زندان‌ها با همکاری پرسنل، کارمندان، سربازان وظیفه و حتی زندانبانان صورت می‌گیرد. این به معنی قطعیت در پاسخ زندانی‌ها نیست و ممکن است به دلایل مختلفی، عامدانه این گروه، اقدام به ارائه چنین پاسخی کرده باشند. اما هم‌خوانی یافته‌ها در این مورد در برخی از استان‌ها می‌تواند برای متولیان امر، نکته‌ای نیازمند بررسی و واکاوی مجدد باشد. این نتایج با مطالعات رئیسی‌نژاد (۱۳۹۶) و کولیند^۱ (۲۰۱۵) هم‌خوانی دارد.

از دیگر یافته‌های پژوهش حاضر در بحث عوامل مؤثر در ورود مواد مخدر به داخل زندان، اشاره گسترده هم عوامل حفاظت و هم زندانی‌ها به ضعیف بودن نقش جریمه‌ها و محکومیت‌های مرتبط با وارد کردن این مواد و اجرای نامتوازن قوانین مرتبط با آنها در داخل زندان است. بر این اساس زمانی که فرد می‌داند تنبیه جریمه و یا محکومیتی که بناست در مقابل جرم وارد کردن این مواد متوجه او باشد، چندان سخت‌گیرانه و قاطعانه نیست و یا می‌داند محکومیت در نظر گرفته شده به شیوه‌ای قابل دور زدن است و یا بعد از مدتی با ارفاق و تخفیف مواجه می‌شود، گرایش بالاتری برای اقدام مجدد پیدا می‌کنند و همین می‌تواند یکی از عوامل مؤثر در تشدید انگیزه این افراد برای وارد کردن انواع مواد مخدر به داخل زندان باشد. از این‌رو به نظر می‌رسد که علاوه بر لزوم تجدیدنظر در قوانین و مجازات‌های مربوطه و به‌روز نمودن آنها با ارائه آموزش‌های

منظم به گروه‌های مختلف حفاظتی و نظارتی و نیز زندانیان ملاقات‌کنندگان و مسدود کردن هرگونه راه فراری از مجازات‌های تعیین‌شده، فضایی قانونمند و توأم با قاطعیت در محیط زندان ایجاد شود. این امر می‌تواند نقشی کلیدی در کاهش ورود انواع مواد مخدر به داخل زندان ایفا نماید.

مسئله مهم دیگری که در پژوهش حاضر برای اولین بار به آن پرداخته شده بود، بحث پیامدهای ورود مواد مخدر در داخل زندان بود. نتایج نشان داد که وجود این مواد می‌تواند پیامدهای منفی گسترده‌ای در ابعاد مختلف هم بر عوامل زندان و هم زندانیان داشته باشد. به طور خاص عوامل حفاظت زندان به واسطه مشاهده وجود این مواد، در کنار اینکه به آنها پیشنهاد همکاری در وارد کردن و توزیع و مصرف داده می‌شود، انواع هیجان‌های منفی شامل اضطراب و ترس و خشم و عصبانیت و احساس ناامیدی را درک می‌کنند که یقیناً می‌تواند تأثیرات عمده و درازمدتی هم بر زندگی شغلی و هم اجتماعی و خانوادگی آنها داشته باشد. در گروه زندانیان، این پیامدها به مراتب گسترده‌تر است و در کنار تجربه هیجان مانند احساس ترس و ناامنی مداوم، اضطراب و افسردگی و ناامیدی، افکار خودکشی و حتی اقدام به خودکشی نیز وجود دارد. علاوه بر این وجود مواد مخدر سبب افزایش پیشنهاد مصرف زندانیان می‌شود.

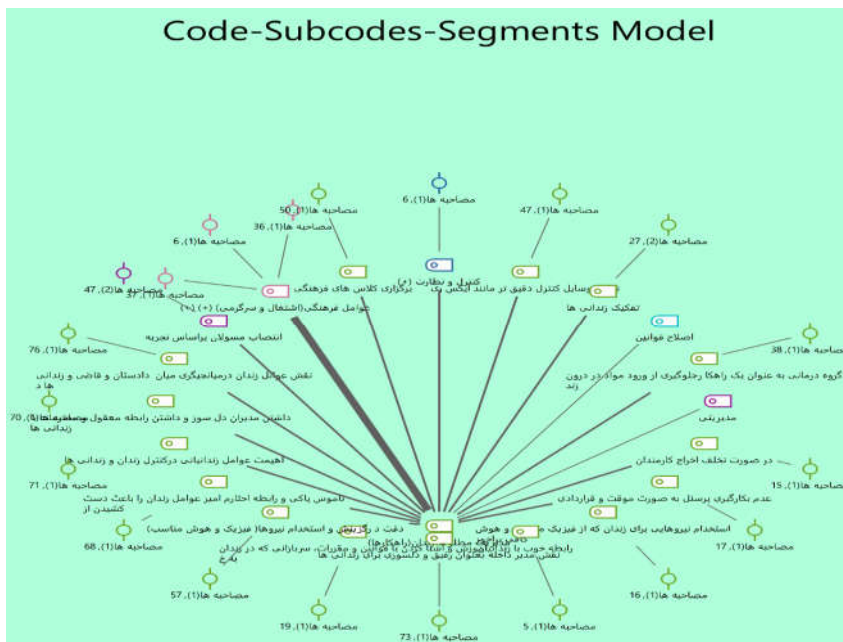
در ارتباط با انتقال مواد مخدر به زندان، تأکید و تمرکز اصلی بر انواع مواد مخدر سنتی و صنعتی و نیز قرص‌های روان‌گردان مانند ترامادون و متادون است. البته انتقال مواد مخدر به همان نسبت که ایجاد آسیب می‌کند، ممکن است باعث آرامش زندان شود. به گفته یکی از مسئولان زندان، «اگر مواد داشته باشند، نشئه میشن و سرشان گرم است! اگر قطع شه، قیمت مواد به شدت بالا میره؛ در نتیجه خودزنی و دگرزنی و سایر آسیب‌ها بیشتر میشه».

اقداماتی از قبیل کنترل دقیق‌تر مبادی ورودی زندان‌ها، استفاده از نظرها و پیشنهادهای نیروهای یگان حفاظت، شناسایی نقاط و اماکن کور زندان، تشویق و ترغیب کاشفان مواد مخدر و اشیای ممنوعه، تقویت و توسعه کلاس‌های مبارزه با مواد مخدر و آشنایی با آنها، انجام بازرسی‌های غیر مترقبه و... می‌تواند ضریب ورود مواد مخدر را به زندان‌ها به شدت کاهش دهد. شواهد نشان می‌دهد که سه روش بلع، انباری و پرتابی (به-

ویژه در کرمانشاه)، مهم‌ترین روش‌های انتقال مواد مخدر است. از عمده راه‌های دیگر ورود مواد مخدر به داخل زندان‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: مرخصی و ملاقات شرعی و اعزام به بیمارستان و دادسرا. در بسیاری از موارد، زندانی از طریق دوستان و خانواده در مرخصی یا اعزام‌ها به انواع مواد مخدر دسترسی پیدا می‌کند. ضعف بهداری و نداشتن امکانات بهداری و متخصص باعث اعزام زندانی و در نتیجه امکان دسترسی زندانی به مواد می‌شود. قوانین زندان هم تأثیرگذار است. قوانین، خیلی تسهیل شده است. باید به اصلاح قوانین و ضوابط مربوط به اداره زندان توجه نمود. در بسیاری از موارد، ضعف قوانین، خلأ قانونی و آیین‌نامه‌ای مشهود است.

برخی از عمده‌ترین راهکارهای عملی برای جلوگیری از ورود مواد مخدر به داخل زندان‌ها موارد زیر است: نصب دستگاه ایکس‌ری و بادی‌اسکندر، اصلاح قوانین و قوانین سخت‌گیرانه‌تر، اجازه نظارت و کنترل افراد مشکوک توسط عوامل زندانبانی، کاهش تردها به داخل زندان و افزایش مزایا و رفاهیات مسئولان زندان. شواهد بیانگر پایین بودن انگیزه و رغبت کاری بسیاری از عوامل زندان است. با توجه به شرایط سخت کار کردن در داخل زندان و گاه فشار روانی و حتی در مواردی تهدید زندانبانان توسط اشرار داخل زندان، نیاز به حمایت مادی و معنوی بیشتر از عوامل زندان وجود دارد. سازمان زندان‌ها از طریق تجدیدنظر در ساختارهای فرهنگی مجموعه و انعطاف‌پذیری در مواجهه با محیط و حمایت مؤثر از فرایند فعالیت‌های اجتماعی و ارائه خدمات مطلوب‌تر می‌تواند زمینه کاهش آسیب رفتارهای پرخطر در میان زندانبانان شود (ر.ک: رحیمی و دیگران، ۱۳۹۹).

کمبود نیروی زندانبانی نیز عامل دیگری است که می‌تواند در کاهش یا افزایش ورود مواد مخدر به داخل زندان نقش داشته باشد. شواهد به‌ویژه در مصاحبه‌های میدانی نشان می‌دهد که با افزایش مصرف سیگار و آزادسازی مصرف سیگار، ورود مواد مخدر نیز بیشتر شده است. راهکار فرهنگی از جمله مشاوره با مددجویان، سرگرم کردن و مشغول نمودن زندانی‌ها، ایجاد یک مکان سخت‌گیرانه در هر استان برای سابقه‌دارها (تفکیک زندانبانان خطرناک به‌ویژه سوداگران مواد مخدر)، تشویق زندانی‌ها به ورزش کردن، راهی برای جلوگیری از گرایش به مواد است.

شکل ۵- نمودار پیشنهادها و راهکارها

همان طور که در نمودار بالا نشان داده شده است، راهکارهای پیشنهاد شامل تغییر و اصلاح قوانین و مقررات مربوط به زندان و تعامل با زندانی است. برای نمونه، با اصلاح قانون مربوط به مصرف سیگار یا شرایط انتقال به دادسرا یا ملاقات یا اعزام به بهداری، ضوابط مربوط به استخدام نیروهای زندانبانی و... می‌توان زمینه‌های ورود مواد مخدر به‌ویژه انواع مختلف مواد مخدر را کاهش داد. از دیگر طبقه‌ها می‌توان به کنترل و نظارت زندان اشاره نمود. استفاده از اسکنرها، از شیوه‌های خاص کنترل رفت‌وآمدها به‌ویژه نیروهای بیرون از زندان نظیر مددکاران، سربازان وظیفه، کادرهای زندان و... است. پیشنهاد دیگر، استفاده از ظرفیت سازمان‌های خصوصی در امر پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر است که می‌تواند مفید واقع شود (ر.ک: قربانی و دیگران، ۱۳۹۷). دسته بعدی که اهمیت بسزایی در کنترل و مدیریت ورود مواد مخدر دارد، توجه و تأکید بر عوامل فرهنگی و اجتماعی است. برای نمونه توجه به کلاس‌های آموزشی، کلاس‌های قرآن، تجهیز و تشویق به استفاده از کتابخانه، مسابقات ورزشی، پر کردن اوقات فراغت و... در این دسته از راهکارها قرار می‌گیرد.

منابع

- اسدی فرد، محمد و جلال همتی (۱۴۰۰) «شناسایی عوامل و پیامدهای به کارگیری سلاح غیر مجاز در استان کرمانشاه»، پژوهش‌های مدیریت انتظامی، سال شانزدهم، شماره ۲، صص ۷۳-۱۰۱.
- باقری، معصومه و دیگران (۱۴۰۲) «مطالعه قوم‌نگارانه زمینه‌ها و بسترهای فرهنگی (هنجارها و باورهای عامیانه) مصرف مواد مخدر در استان خوزستان»، فصلنامه علمی اعتیاد‌پژوهی، سال هفدهم، شماره ۷۰، صص ۲۸۹-۳۱۴.
- بوستانی، اسماعیل (۱۳۹۱) بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر بازگشت مجدد به زندان و تکرار جرم مردان با تأکید بر اثر زندان (مورد مطالعه: زندان مرکزی یاسوج)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- پورآرین، فواد و دیگران (۱۳۹۲) «اعتصاب غذا: کنشی نوین در ساختار زندان مدرن (۱۳۲۰-۱۳۰۴ ش)»، تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال سوم، شماره اول، صص ۱-۲۲.
- حبیبی، غلامحسین (۱۳۹۷) بررسی عوامل جرم‌شناختی مؤثر بر ارتکاب جرم زندانیان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق.
- حسینی، سید محسن (۱۳۹۶) بررسی راهکارهای پیشگیرانه از دستیابی زندانیان به مواد مخدر در قزل‌حصار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه جامع علمی- کاربردی واحد استان تهران (مرکز علمی کاربردی سازمان زندان‌ها- تهران).
- دلاور، علی و شیرین کوشکی (۱۳۹۲) روش تحقیق آمیخته، تهران، ویرایش.
- رابرتسون، یان (۱۳۸۹) درآمدی بر جامعه‌شناسی، ترجمه حسین بهروان، تهران، آستان قدس رضوی.
- رحیمی، مهدی و دیگران (۱۳۹۹) «ارائه مدل مدیریت دانش در اداره امور تربیتی و فرهنگی زندان‌های استان تهران»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی، سال سیزدهم، شماره ۲، صص ۲۸۵-۳۰۶.
- ریسی‌نژاد، حمید (۱۳۹۶) پیشگیری وضعی از جرم ورود مواد مخدر به زندان و مطالعه تطبیقی دیگر کشورها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۸۹) آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران، آوای نور.
- سیف، علی اکبر (۱۳۹۱) اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، ویرایش پنجم، چاپ سی‌ام، تهران، دوران.
- صدیق سروسستانی، رحمت‌الله (۱۳۸۲) بررسی عوامل خطرساز در آلودگی نوجوانان و جوانان ایرانی به سوء مصرف مواد، نامه علوم اجتماعی، ش ۲۲.
- عضدانلو، حمید (۱۳۸۴) آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، تهران، نشرنی.

فوکو، میشل (۱۳۹۰) مراقبت و تنبیه: تولد زندان، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چاپ نهم، تهران، نشرنی.

قربانی، ابراهیم و دیگران (۱۳۹۷) «ارزیابی عملکرد شعبه مبارزه با مواد مخدر کلانتری‌های شهرستان ارومیه»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت انتظامی، سال سیزدهم، شماره ۲، صص ۲۷۷-۲۹۶.

قره‌چاهی، فهیمه و دیگران (۱۴۰۲) «عوامل خانوادگی مؤثر بر نگرش جوانان نسبت به مصرف مواد مخدر: یک مطالعه کیفی»، فصلنامه علمی اعتیادپژوهی، سال هفدهم، شماره ۷۰، صص ۱۴۸-۱۲۹.

مارتینز، رنه (۱۳۸۵) تاریخ حقوق کیفری در اروپا، ترجمه محمدرضا گودرزی بروجردی، چاپ دوم، تهران، مجد.

میرزایی‌مقدم، داوود و دیگران (۱۴۰۲) «بررسی تجارب زیسته جوانان مصرف‌کننده مواد در فرحزاد تهران، یک مطالعه پدیدارشناختی»، فصلنامه علمی اعتیادپژوهی، سال هفدهم، شماره ۶۹، صص ۳۹-۶۶.

- Anderson, N. (2016) Most Effective Intervention for Adolescent Substance Use Disorder. In BSU Honors Program Theses and Projects, Bridgewater State University.
- Capasso, A., Jones, A. M., Ali, S. H., Foreman, J., Tozan, Y., & DiClement, R. J. (2021) Increased alcohol use during covid-19 pandemic: The effect of mental health and age in a cross-sectional sample of social media users in the US. *Preventive medicine*, 145, pp.106-122.
- Dolan, K., Moazen, B., Noori, A., Rahimzadeh, S., Farzadfar, F., & Hariga, F. (2015) People who inject drugs in prison: HIV prevalence, transmission and prevention. *International Journal of Drug Policy*, 26, S12-S15.
- Giddens, A. (1976) *New Rules of sociological Method*. London, Hutchinson.
- Kolind, T. (2015) Drugs and discretionary power in prisons: The officer's perspective, *International Journal of Drug Policy*
- Kolind, T., & Duke, K. (2016) Drugs in prisons: Exploring use, control, treatment and policy. *Education, Prevention and Policy*, 23:2, pp. 89-92.
- Marsden, J., Darhe, S., Hall, W., Hickman, M., Holmes, J., Humphreys, K., & West, R. (2020) Mitigating and learning from the impact of covid-19 infection on addictive disorders. *Addiction*, 115(6), pp.1007-1010.
- Nordek, C. D., Riehm, K. E., Smail, E. J., Hologue, C., Kane, J. C., Johnson, R. M., & Thrul, J. (2022) Changes in drinking days among United States adults during the covid-19 pandemic. *Addiction*, 117(2), pp. 331-340.
- Turner, Bryan S. (2006) *The Cambridge Dictionary of Sociology*, London: Cambridge University Press.